

BOGUMIŁA BURDA
Zielona Góra

ZESPOŁY KSZTAŁCENIOWE W SULECHOWIE I ICH ZWIĄZKI Z ZIEMIAMI POLSKIMI ORAZ ŁUŻYCAMI NA PRZEŁOMIE XVIII I XIX WIEKU

Sulechów należał do miast, które już w 1527 roku przyjęły nauki M. Lutra. Pierwszym duchownym, który zmienił konfesję, był pastor Petrus Grimm¹. Wraz z rozwojem reformacji mamy do czynienia z rozwojem szkolnictwa, głównie szkolnictwa gimnazjalnego. Nie znamy pierwszych rektorów.

Szkoła w Sulechowie, podobnie jak w innych miastach śląskich czy brandenburskich, nadal hołdowała łacinie i nastawiona była na wiedzę encyklopedyczną. Uczono łaciny, trochę retoryki i gramatyki. W latach 1590-1612 rektorem był Kasper Irmisch z Krosna, biegły w grece i łacinie, parał się także poezją, ale dla uczniów był bardzo surowy. 10 sierpnia 1600 r. szkoła przeniosła się do nowego budynku i rozpoczął się nowy okres jej działalności². Rektor Irmisch starał się podnieść poziom nauczania. Kładziono duży nacisk na naukę religii i w starszych klasach na poznawanie teologii.

Gimnazjum w Sulechowie nie osiągnęło wysokiego poziomu. Pożoga wojny trzydziestoletniej nie spowodowała upadku szkoły, lecz przyczyniła się, że stała się ona miejską. Miasto zaczęło być znane jako ośrodek szkolny w XVIII wieku, zasłynię na całą Europę, w tym również na Śląsku i Łużycach; jego sława dotrze i do Rzeczypospolitej.

W 1719 roku została założona fundacja rodziny Steinbartów, która rozpoczęła budowę nowego zespołu kształceniowego w Sulechowie na wzór Halle czy Dessau. Sigismund Steinbart³, igielnik z Zielonej Góry, w 1701 roku przeprowadził się do Sulechowa. Wcześniej odbył wędrowkę po Europie. Będąc na targach w Brandenburgii, poznał ośrodek kaznodziei Augusta Francke (tzw. Franckesche Stiftungen) w Halle, gdzie naukę pobierał jego syn

¹ A. Splittgerber, *Geschichte der Stadt und des Kreises Züllichau*, Züllichau 1927, s. 26; *Sulechów i okolice*, red. Z. Boras, Poznań 1985, s. 55.

² B. Burda, *Rozwój szkolnictwa protestanckiego na pograniczu śląsko-brandenbursko-łużyckim w czasach wczesnonowożytnych (XVI-XVIII)*, „Rocznik Lubuski” 1999, t. XXV, red. M. Eckert, s. 151.

³ Eadem, *Zygmunt Steinbart (1667-1739). Igielnik z Zielonej Góry, założyciel zespołów kształceniowych w Sulechowie*, [w:] *Ludzie Środkowego Nadodrza. Wybrane szkice biograficzne (XII-XX wiek)*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1998, s. 193-194.

Johann Christian i postanowił podobny założyć w Sulechowie⁴. W 1719 r. przedstawił królowi Fryderykowi Wilhelmowi I pisemną prośbę o zgodę na rozpoczęcie budowy (na początku domu dla sierot) i powołanie fundacji. Posiadał początkowo tylko 20 talarów; wywiesił skrzynkę na drzwiach swego domu, gdzie zbierał datki. Był on protestantem związanym z ruchem pietystów. Wyznacznikami tego ruchu były ofiary na rzecz Kościoła, ale przede wszystkim dążenie do rozwinięcia działalności edukacyjnej, opieka nad ubogimi dziećmi (sierocińce), tworzenie dla nich szkół (*Armenschule*)⁵.

Uzyskana zgoda spowodowała, iż w 1719 roku rozpoczęto budowę, a w 1723 założono fundację. W 1726 r. król pruski Fryderyk I wydał fundacji przywilej; została uznana za *Pium Corpus*, czyli instytucję dobroczynności publicznej. Środki finansowe na założenie sierocińca Steinbart uzyskał dzięki dotacjom i ciągłym darowiznom. Darczyńcami byli Ursula von Derssilinger (która ofiarowała 3800 mórg ziemi i 2500 mórg lasów), a także kapitan Karl von Waltow (2000 mórg ziemi i 9080 mórg lasów). Pozwoliło to na rozwinięcie dalszej działalności⁶. Rodzina Steinbartów otrzymała także od króla grunt nad Odrą, gdzie założono winnicę. Od Bractwa Strzeleckiego wykupiono za sumę 400 talarów plac pod zabudowę, zakupiono także małe gospodarstwo rolne we wsi Radowice. Począwszy od 1719 r. powstały w mieście dom sierot, szkoła, księgarnia, piekarnia, łaźnia, browar, kościół, ogród i plac zabaw. Kościół nie podlegał jurysdykcji diecezji. Przywilej fundacji zakładał, iż jest to „gmina niezależna”, co oznaczało, iż dyrektor (z rodziny Steinbartów) mógł sam decydować o obsadzie proboszcza i kolegium nauczycielskiego. W następnych latach zakłady Steinbarta rozrastały się, by swe apogeum osiągnąć w 1766 r., kiedy utworzono sześć szkół dla wszystkich profili kształcenia.

Zespół ten rozwinął się za działalności Gotthilfa Samuela Steinbarta, wnuka założyciela. W 1766 r. uzyskał on od Fryderyka II przywilej dla Królewskiego Gimnazjum Pedagogicznego (*Königliche Pädagogium*)⁷. Był profesorem na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą, pełnił funkcję dyrektora fundacji i pastora⁸. Opracował szereg projektów nauczania i organizacji szkół.

⁴ *Beiträge zur Geschichte der Steinbartschen Erziehungs- und Anstalten Waisenhaus und Königliche Pädagogium bei Züllichau. Erste Abtheilung herausgegeben zur ersten Säcularfeier des Königl. Pädagogiums am 12. und 13. Juli 1876*, Jena 1876, s. IV-V; A. R i c h t e r, *Ubi Sunt? Verzeichniss aller Zöglinge und Schüler die vom 1768 und vom 1782 — April 1911 des Königliche Pädagogium und Waisenhaus bei Züllichau besucht haben*, Lissa 1911, s. 1-10.

⁵ Zob. K. M a t w i j o w s k i, *Poglądy i formacja duchowa śląskich pietystów*, *Studia z dziejów kultury i mentalności czasów nowożytnych*, red. K. Matwijowski i B. Rok, Prace Historyczne IV, Wrocław 1993, s. 68.

⁶ *Beiträge zur Geschichte...*

⁷ *Ibidem*, s. 3.

⁸ B. B u r d a, *Gotthilf Samuel Steinbart (1738-1809) — duchowny ewangelicki, filozof, pedagog, organizator szkolnictwa, profesor Uniwersytetu we Frankfurcie nad Odrą*, „Rocznik Lubuski” t. XXIII, cz. 1, red. K. Bartkiewicz, s. 155, 156.

W Sulechowie powstał w latach 1760-1779 zespół kształceniowy składający się z sześciu szkół: niemieckiej szkoły elementarnej dla najuboższych, przygotowującej do pracy na roli, szkoły dla dziewcząt, Królewskiego Gimnazjum Pedagogicznego, przygotowującego do studiów uniwersyteckich, szkoły realnej dla zamożniejszych grup społecznych (artystów, rzemieślników, górników, dzieci oficerów, szlachty, budowniczych), znanej jako Bürgerschule lub Realschule, seminarium nauczycielskiego i szkoły ćwiczeń dla przyszłych nauczycieli⁹. Prężnie działała drukarnia, wydając podręczniki i inne druki. Program nauczania był bardzo rozbudowany, wprowadzono po raz pierwszy szkoły ćwiczeń dla przyszłych nauczycieli, którzy mieli uczyć w szkołach elementarnych i realnych. Po 1795 r. wprowadzono także naukę w języku polskim dla pobierających naukę w seminarium nauczycielskim seminarzystów z Prus Południowych. Program nauczania w Królewskim Gimnazjum Pedagogicznym kończył się maturą, która umożliwiała podjęcie dalszej nauki na uniwersytetach.

G. S. Steinbart wprowadził nowoczesne metody nauczania, opierając się na programach oświeceniowych z Halle i Berlina. Zespoły kształceniowe w Sulechowie przyciągały uczniów z okolic miasta, ze Śląska i Wielkopolski oraz z pozostałych ziem polskich. Nie brakowało uczniów z Litwy, z Moraw, Łużyc, Czech, jak też z innych stron, np. z Lubeki, Berlina, Nowej Marchii. Granice państwowe nie stanowiły przeszkody w poznawaniu i zdobywaniu wiedzy w nowoczesnych ośrodkach edukacyjnych.

Sulechów — mimo że należał do Brandenburgii — był bardzo otwartym ośrodkiem kształceniowym. Idee tego zespołu kształceniowego szybko docierały do wszystkich tych, którzy chcieli zdobywać wiedzę. Spotykamy tutaj uczniów różnych wyznań, zarówno protestantów (w tym synów pastorów), jak uczniów pochodzenia żydowskiego, a także katolików. Pochodzenie społeczne uczniów było bardzo różne, w Królewskim Gimnazjum Pedagogicznym dużą grupę stanowili synowie szlachty polskiej, mieszczan, synowie dowódców wojskowych czy pastorów. W szkole realnej, która była wzięta wzór ze szkół z Berlina, Wrocławia, naukę pobierali przyszli rzemieślnicy, dzieci oficerów, mieszczan, kupców.

W latach 1766-1818 w dwóch szkołach sulechowskich, czyli Królewskim Gimnazjum Pedagogicznym i szkole realnej uczyło się 2401 uczniów, z tego w gimnazjum 1571, a w szkole realnej 830. Rocznie zapisywało się od 30 do 97 uczniów. W Królewskim Gimnazjum Pedagogicznym do 1911 roku uczyło się 6211 uczniów, z tej liczby tylko 1288 uczniów ukończyło cały cykl i uzyskało maturę¹⁰.

---

⁹ E a d e m, *Związki edukacyjne Śląska z ziemiami polskimi w okresie oświecenia*, Zielona Góra 1992, s. 89 i n.

¹⁰ E a d e m, *Uczniowie polscy w Królewskim Gimnazjum Pedagogicznym w Sulechowie w latach 1768-1818*, „Przegląd Lubuski” 1985, nr 1-2, s. 25.

Program nauczania gimnazjum był bardzo bogaty. Oprócz przedmiotów humanistycznych, czyli historii (świata i Brandenburgii) i geografii, zajęć z języka niemieckiego, prowadzona była nauka języków obcych, hebrajskiego, łaciny, a także francuskiego i włoskiego, również przedmiotów bardzo praktycznych, czyli matematyki, geometrii, pomiaru pól¹¹. Nauka trwała sześć lat, kończyła się egzaminem maturalnym; po każdym półrocznym okresie nauczania przeprowadzano egzaminy. Zajęcia zimą i wiosną odbywały się przed południem i po południu. W szkole realnej, trwającej cztery lata, prowadzono w klasie pierwszej zajęcia w zakresie czytania, kaligrafii, rachunków, języka niemieckiego, w klasie drugiej dochodziła nauka łaciny i zawodu. W klasie trzeciej wprowadzano języki hebrajski, grecki, język francuski i geografię, a w klasie czwartej uzupełniano przedmioty o logikę i historię naturalną.

Odpłatność nie była duża: kwartalnie 16 srebrnych groszy, rocznie 6 talarów. W szkole pracowało sześciu nauczycieli: rektor, który prowadził 21 godzin zajęć dydaktycznych tygodniowo, konrektor (25 godzin tygodniowo) (20 godzin), *baccalaureus* (23 godziny), organista (8 godzin) i *aedituus* (tylko 2 godziny¹²).

Obydwie szkoły sulechowskie przyciągały uczniów z różnych stron; ze względu na nowoczesne nauczanie i możliwość uzyskania matury bywały przystankiem w edukacyjnych wędrówkach uczniów z Rzeczypospolitej. Po edukacji w Legnicy, Wrocławiu czy innych miastach śląskich Sulechów był miejscem pośrednim przed edukacją na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą lub w innych uczelniach niemieckich¹³. Szkoła mieszczańska w latach 1787-1806 gościła w swych murach 33 uczniów, którzy przy wpisie podawali, iż pochodzą z ziem polskich (od 1795 roku z Prus Południowych); w 1789 i 1800 roku byli tu uczniowie z okolic Żar. W 1789 roku zapisał się Johann Gottlieb Carl Schiller (miał ukończone 21 lat; jego ojciec był gospodarzem we wsi Kunice Żarskie). W 1800 roku zapisał się bracia Metcke, Friedrich Gottlieb, lat 14, i Carl Friedrich, lat 12, urodzeni koło Żar, których ojciec był pastorem we wsi Dobrochów. Królewskie Gimnazjum Pedagogiczne również w swych murach gościło uczniów z okolic Żar. W 1795 roku był to M.H. Strenge, lat 15; w 1808 roku było tutaj dwóch uczniów z Dolnych Łużyc, G. H. Pannwitz, lat

¹¹ Biblioteka Szkoły Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego (dalej BSNHiSUZ), sygn. ZS/567/8, *Nachricht von den Veränderungen in den öffentlichen Erziehungsanstalten zu Züllichau von Ostern bis Michaelis 1794 nebst Lectionsplan für den bevorstehenden Winter und der jezigen Rangordnung der scholaren aufgezeztst von D. Gotth. Sam. Steinbart, director der Anstalten, Frankfurt an der Oder 1794*, s. 8-12.

¹² B. B u r d a, *Związki edukacyjne...*, s. 107; *Beiträge zur Geschichte...*, s. XVII i n.

¹³ B. B u r d a, *Studenci z Polski na Uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą (XVI-XVIII w.)*, „Studia Zachodnie” 1998, nr 3, s. 41-46.

15 i J. F. C. Pecklt, lat 15¹⁴. W 1809 r. ten sam J. F. C. Pecklt kontynuował naukę i przystąpił do egzaminów półrocznych. W 1817 r. zapisał się A. Triepcke, lat 15¹⁵. Następne wpisy uczniów z tego regionu pochodzą z 1839, 1864 i 1865 roku. Liczba ta jest bardzo niska w ogólnej liczbie uczniów tej szkoły, ale można przyjąć, że szkoły sulechowskie były znane na Łużycach, także w okolicach Żar. Poniżej przedstawione zostały tabele z podaniem liczby wpisów w poszczególnych latach do szkoły realnej i Królewskiego Gimnazjum Pedagogicznego, co obrazuje pochodzenie uczniów przebywających w Sulechowie w XVIII i początku XIX wieku.

Tabela I

Uczniowie szkoły realnej w Sulechowie
w latach 1787-1806

Rok wpisu	Liczba uczniów ogółem	Uczniowie pochodzący z ziem polskich	Uczniowie z tzw. Prus Południowych (od 1795 r.)	Uczniowie ze Śląska (w tym z Sulechowa i okolic)	Uczniowie pochodzący z Łużyc
1787	67	12	-	55	-
1789	9	1	-	7	1
1790	12	2	-	10	-
1791	12	1	-	11	-
1792	28	3	-	25	-
1793	16	3	-	13	-
1794	25	-	-	25	-
1795	25	-	-	25	-
1796	23	-	6	17	-
1797	30	-	5	25	-
1798	21	-	3	18	-
1799	21	-	-	21	-
1800	23	-	5	16	2
1801	31	-	2	29	-
1802	24	-	3	21	-
1803	32	-	2	30	-
1804	40	-	2	38	-
1805	15	-	2	13	-
1806	10	-	-	10	-

Źródło: Akta szkolne, spisy uczniów z lat 1787-1806 (obliczenia własne); także B. Burda, *Związki edukacyjne...*, s. 107.

¹⁴ BSNHiS UZ, sygn. 567/6, *Lectionsplan für die Schule des Pädagogiums zu Züllichau im Winterhalbjahre 1810/1811, nebst Rangordnung der scholaren nach der Prüfung im Herbste 1810*, Züllichau, gedruckt in der Königl. Privil. Buchdruckeren bey Zwart, s. 9, 10.

¹⁵ BSNHiS UZ, sygn. ZS/567/2, *Lections-Plan für die Schule des Pädagogiums zu Züllichau im Winterhalbjahre 1817/1818, nebst der Rangordnung der scholaren nach der Prüfung zu Michaelis 1817*, Züllichau, gedruckt bey Zwart, s. 3.

Tabela 2

Uczniowie Królewskiego Gimnazjum Pedagogicznego
w latach 1768-1818

Rok wpisu uczniów	Liczba uczniów ogółem	Uczniowie z Prowinacji Poznańskiej	Uczniowie z ziem polskich	Uczniowie z Księstwa Warszawskiego	Uczniowie z Wielkiego Księstwa Poznańskiego	Uczniowie ze Śląska	Uczniowie z Sulechowa i okolicy	Uczniowie z Dolnych Łużyc
1768	105	4	20	-	-	19	8	-
1778	4	-	-	-	-	-	3	-
1781	-	-	-	-	-	-	-	-
1782	6	-	-	-	-	-	2	-
1783	-	-	-	-	-	-	-	-
1784	5	1	-	-	-	-	2	-
1785	5	-	-	-	-	1	2	-
1786	4	-	-	-	-	-	3	-
1787	-	-	-	-	-	-	-	-
1795	26	-	-	-	-	8	2	1
1796	36	-	1	-	-	3	2	-
1797	16	-	2	-	-	-	2	-
1798	36	4	-	-	-	2	6	-
1799	32	2	-	-	-	-	7	-
1800	34	-	1	-	-	4	9	-
1801	20	-	-	-	-	2	-	-
1802	34	-	2	-	-	-	6	-
1803	46	-	-	-	-	4	7	-
1804	54	1	1	-	-	3	7	-
1805	92	-	1	-	-	5	17	-
1806	25	2	1	-	-	1	4	-
1807	31	-	1	-	-	2	3	-
1808	44	-	-	3	-	1	12	2
1809	40	-	-	2	-	5	7	1
1810	51	-	-	4	-	2	8	-
1811	43	2	-	6	-	4	5	1
1812	67	2	-	9	-	1	17	1
1813	73	1	-	5	-	8	13	-
1814	92	-	-	17	-	7	9	-
1815	97	1	-	5	8	7	12	-
1816	74	-	-	-	9	3	12	-
1817	76	-	-	1	8	5	9	1
1818	53	-	-	-	10	10	9	-

Źródło: *Ubi sunt? Verzeichnis aller Zöglinge und Schüler. Die vom 1768 und von 1782-April 1911 des Königl. Pädagogium und Waisenhaus bei Züllichau besucht haben*, Lissa 1911, s. 1-10, 50-53 (obliczenia własne); BSNHIS UZ, sygn. ZS/567, *Rangordnung der sammtlichen Schüler der Züllichauschischen Pädagogium..., nach dem Prüfung zu Jahre 1808, 1812, 1811, 1812, 1816* (obliczenia własne).

Bogumila Burda

**BILDUNGSANSTALTEN IN ZÜLLICHAU UND IHRE BEZIEHUNGEN
ZU POLNISCHEN GEBIETEN UND DER LAUSITZ
UM DIE WENDE DES 18. UND 19. JAHRHUNDERTS**

Zusammenfassung

Züllichau gehört zu den Städten, die schon 1527 die Lehre Luthers übernahmen. Der erste, der es getan hat, war Pastor Petrus Grimm. Damit fing auch die Entwicklung des Schulwesens auf dem gymnasialen Niveau an. Die Namen der ersten Rektoren sind leider nicht bekannt. Die Schule in Züllichau, ähnlich wie in den anderen Städten Schlesiens und Brandenburgs war auf Latein und enzyklopädisches Wissen eingestellt. 1719 richtete S. Steinbart Nadelschmied aus Grünberg, der die Grundsätze des Unterrichtens in Halle und Dessau kennenlernte, an König Friedrich Wilhelm I. eine schriftliche Bitte um Erlaubnis, zuerst ein Waisenhaus bauen und nachher eine Stiftung gründen zu dürfen. Diese Stätte entwickelte sich, während Gotthilf Samuel Steinbart, das Enkelkind des Gründers, dem 1766 von Friedrich II. das Vorrecht für das Königliche Pädagogium verliehen wurde, tätig war. Er war Professor der Universität in Frankfurt/Oder und bekleidete das Amt des Direktors der Stiftung und des Pastors. In der gleichen Zeit bearbeitete er eine ganze Reihe von Unterrichts- und Schulverwaltungsprojekten. 1760-1779 entstand in Züllichau ein Bildungszentrum, das aus 6 Schulen bestand; und zwar einer deutschen Grundschule für die ärmsten, die ihre Schüler auf die Landarbeit vorbereitete, einer Schule für Mädchen, dem Königlichen Pädagogium, das auf das Universitätsstudium vorbereitete, einer Realschule für reichere Gesellschaftsgruppen und einem Lehrerseminar. Das Bildungszentrum in Züllichau war Anziehungskraft für die Schüler sowohl aus der Umgebung als auch aus Schlesien, Großpolen und anderen polnischen Gebieten. Es lernten dort auch Schüler aus Litauen, Mähren, der Lausitz, Böhmen, aber auch aus Lübeck, Berlin und Neumark. Die Ländergrenzen waren kein Hindernis, um von diesem modernen Bildungszentrum erfahren zu können. Obwohl Züllichau zu Brandenburg gehörte, war es ein sehr offenes Bildungszentrum. Die Ideen dieser Bildungsstätte erreichten bald alle diejenigen, die das Wissen erwerben wollten. Hier konnte man Schüler verschiedener Konfessionen treffen sowohl Protestanten, darunter auch Söhne der Pastoren, als auch Schüler jüdischer Herkunft und Katholiken. Die gesellschaftliche Abstammung der Schüler war verschieden. Eine große Gruppe im Königlichen Pädagogium bildeten die Söhne der polnischen Adligen und Bürger, der Armeebefehlshaber oder Pastoren. In der Realschule, die sich auf Muster der Schulen in Berlin und Breslau stützte, lernten dagegen künftige Handwerker, Kinder der Offiziere, Bürger und Kaufleute. 1766-1818 lernten in den beiden Züllichauer Schulen, d.h. im Königlichen Pädagogium und in der Realschule 2401 Schüler, darunter 1571 im Gymnasium und in der anderen Schule 830. Jährlich wurden von 30 bis 97 Schüler eingeschrieben. Bis 1911 lernten im Königlichen Pädagogium 6211 Schüler, von denen nur 1288 den ganzen Zyklus abgeschlossen und das Abitur gemacht haben. Die Realschule besuchten auch die Schüler aus der Umgebung von Sorau. 1789 wurde Johann Gottlieb Carl Schüller eingeschrieben und 1800 noch zwei andere Schüler Gebrüder Metcke: Friedrich Gottlieb und Carl Friedrich, die in der Nähe von Sorau geboren wurden. Ihr Vater war Pastor im Dorf Zessendorf (Dobrochów). Das Königliche Pädagogium besuchten die Schüler aus der Umgebung von Sorau, und zwar 1795 M. H. Strenge und 1808 zwei Schüler aus der Niederlausitz - G. H. Pannwitz und J. F. C. Pecklt. Im Jahre 1809 setzte der J. F. C. Pecklt die Lehre fort und machte seine Semesterprüfungen. 1817 wurde A. F. Triepcke eingetragen. Die nächsten Eintragungen kommen aus den Jahren 1839, 1864, 1865. Obwohl die Anzahl der Eintragungen im Vergleich zu der Gesamtzahl der Schüler dieser Schule niedrig ist, kann man annehmen, dass Züllichauer Schulen in der Lausitz sowie auch in der Umgebung Sorau bekannt waren.